

ՄԱՅՆԵՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

Il servo di Dio ABATE MECHITAR, Fondatore dei PP. Mechitaristi (Padri armeni Benedettini) Di Venezia, Di Vienna. Sua vita e suoi tempi (Fatti storici e questioni dogmatiche in Oriente). Con 55 illustrazioni e 60 Documenti. Scrisse il Postulatore P. Minas Dr. Nurikhan, Mechitharista di Venezia. Gr. 8°, pp. 414. Roma, Venezia, 1914. Prezzo: 6-50.

Ժառայ Ստուծոյ ՄԻՆԻՍ ԴՐԱՐԱՆՈՐ, Հիմնադիր շարք Մխիթարեանց վանետոյ, Վիննայի: Նմանքն ու ժամանակները (Գաղտնական դէպքեր եւ վարդապետական խնդիրներ յԱրեւելոյ): 55 պատկերներով եւ 60 վանքաթղթերով: Գրեց ինդրամատոյցն Հ. Մինաս Վ. Նուրիխանեան, Մխիթարեան վանետոյ: Հոռմ, Վինետոկ 1914: Մեծ 80, էջ 414: Գին՝ ֆր. 6—, Արտասահման՝ 6-50:

Պատկանելի Հասոր մը կ'աւելցնէ Վ. Հ. Մինաս Վ. Նուրիխանեան իւր նախընթաց 8 երկերու վրայ: Ընդհանրեւել եւ վեր. Հայրն այս իւր գեղեցիկ գործին համար, որ քաղցր եւ հաւատարմեւամէն Մխիթարեանի եւ ամէն զՄխիթար ճանչցողի եւ ճաննալ ու յարգել ուզողի:

Մխիթար չէ այսօր սոսկ գործիչ մը, այլ զիմիարի անձնաւորութիւն մը, ինքը ապրեցաւ ու գործեց ու իրեն համար, այլ իւր ընտրած Եկեղեցւոյն ու Ազգիի համար: Հազիւ թէ Հայ ազգի մէջ՝ տեւական գործունէութեան նախահոգ կանխամտածութիւնն ունեցող ուրիշ Հիւմնագիր մը կարելի եւ ցոյց տրուի... Մխիթարայ գործոց համար դարեր վկայեցին ու պիտի վկայեն. բայց իւր ներքնային այսինքն ներքին կենաց համար, պիտի վկայէին իւր ժամանակակիցներն, իւր մտերիներն եւ իւր որդիքը: Դար դարու յանձնեց զՄխիթար՝ դարաւոր համբաւին մեծութիւնն աւելի պայծառացնելով. եւ ահա՛ այս պայծառութիւնն անոր ներքնային ալ հանգիստան ընել ուզեց որդիքն ու հաճաւորները՝ ցոյց տալով անոր սիրող փնտիկէ մը՝ Եկեղեցւոյ քնիւն Հայելոյն մէջ... քննեց Մխիթարայ գործերն Եկեղեցին եւ դասեց զինքը ընտրելոց դասուն մէջ՝ «Դոտայ Աստուծոյ սիրալի անունը տալով նախկին դատաւարութեան մէջ, որ 1901ին վերստին սկսաւ՝ այժմու Ս. Քահանայապետի Պօստ Ժ.Ք. Մխիթարայ վրայ սքանչացող այնժամու վանետոյ Պատրիարքին հովանաւորութեան տակ: Ըստ փափաքանաց Մեծի Քահանայապետի յառաջ կ'երթայ Մխիթարայ սրբադուցման գործը, եւ գլխաւոր մղիչն եւ ի Հոռմ» Վ. Հ. Մինաս Վ. Նուրիխանեան:

Թե ինչ Նշանակութիւն ունի այս գիրքը, յետոյ պիտի տեսնէ ընթերցողը մեր տեղեկագրութենէ: Երկու գլխաւոր գծեր՝ գրքին գրեթէ առաջին էջէն մինչեւ վերջինը երկարած կ'ընդունարուին Մխիթարայ հոգւոյ մեծութիւնը շատ մը թշնամիներ յարոյց իրեն դէմ, ներքին եւ արտաքին իշխանիք, կամ աւելի ծիշա՝ միջադեպ եւ հետադարձ թշնամիներ:

Ա. Ներքին թշնամութիւններն յայնմ կը կայանային, որ իւր առհասարակ չկրցանային իմաստասիրի վրայ ճաննալ այն արտակարգ եռանդն, որ կ'այրէր ու կը առողրէր զինքը, եւ որ զգոյցման իւր տեսածէն ու լսածէն՝ այլազգ ծառայել կ'ուզէր իւր Հայրը Աստուծոյն. ճիշտ այնպէս, ինչպէս ծառայած էին սուրբ Հայրապետներ: Իւր ժամանակակից վանքերուն մէջ ուրիշ... աստուածներ կը տեսնէր ու զգոյց էր:

Բ. Իսկ արտաքին թշնամութիւններն՝ որ յետոյ յընթացս ժամանակին ներշնչեց փոխանակեցին, յայնմ կը կայանային, որ այս «Մեծ Մարգարուն» կենսին ու գործերը տեսնել մը փուշ էին իրենց աչքին: «Ի Նազարէթէ բարձր իմք ընեն» անհնարին կը համարէին. նախանշաւակ առջ եւ նախանշայող մտք բաւական վիշտ հասուցին Մեծին Մխիթարայ: Բայց քանի որ «առանց Աստուծոյ կաման» տերեւ մ'իսկ չէ շարժիր, Նարկ եւ ըսել որ այս կերպով լուցեաւ ու սրբեցաւ թշնամեաց ու անբաստանաց քուրաններուն մէջ Մխիթար...:

Այս երկու կարգ թշնամիներն ալ պէտք էին յիշել Գամաղելի խրատը... որպէս զի «աստուածամատրոյ չըլլային: Եթէ Մխիթարայ կենսին զսպանկար՝ մարդկային նկատում ըլլար, շատեց քայքայուած կ'ըլլար այն՝ ըստ գաղտնի եւ երբեմն իսկ յայտնի փոփաքանաց բազմաց...: Բայց այսպիսինեռու սնաւատակ սաղաքանաց քայքայիչ հարուածն տուաւ անգամ մը Բոնեգիկուն ծառ: Երբեք արեւելասէր Քահանայապետն, զոր իւր յիշէ վեր. Հերիքսէր Բարեկարգութեան 332 էջին վրայ: Ոսկետառ տպելու էր այս նամակն ի յիշատակ մշտնջենաւոր իրաց, թերեւս խողաէին աչքեր եւ փակ մնային երկիւղածութեամբ...:

Բայց այս նախանշայող թշնամութեան ջրով, կայ յիմարական փորձ մըն ալ՝ որ մերկացնել կը ճգնի զՄխիթար իւր կրօնական ամեն նպատակէ, պարզապէս իբր Աբգար դպիր մը, կամ Ոսկան մը՝ Եւրոպա ճամբորդել տալով՝ յանուն եւ ի սէր եւեթ գիտութեան: Զայս կը հաստատէր 1901ին՝ երկերեւրամսայ յորեքներ

առթիւ՝ «Բերզանդիանի», մէջ գրուած թիւթեւ թերթին մէջ:

Բան է ըսել, որ այսպիսիներն ոչ զՄխիթար կրցած են նսնչել եւ ոչ ալ տնոր բարձր գաղափարներու թափանցել:

Վեր. Հեղինակը կը ջննայ «նոյն-նոյն» կերպով պատկանեցնել այսպիսիները՝ շարքներով իրենց աչքը Մխիթարայ իրական մեծութեամբն, յառաջ բերելով վաւերաթղթեր, նամակներ, յանձնարարականներ եւն: Ուրիշն էր իրարմ կը սփռէ մեր աչքին Հեղինակը՝ Մխիթարայ կեանքն ու գործն եւ աննշմով կը կազմէ զինքը՝ Ս. Խորաններու վրայ հանելու կարեւոր սանդղակն աստիճանները...

Այս «ուղղակի», ճամբուն վրայ ցոյց կու տայ Հեղինակն ամենուն՝ Մխիթարայ նամակներն, գրութիւններն, բանաստեղծութիւններն, հասարակարգ գրքերն, առ Ս. Արս. Ստուածամայրն ունեցած որդիական սէրը, կտակը եւն: Օգոստիան կը կոչէ Մխիթարայ ժամանակակից կենսագիր մը՝ զՀ. Մատթէոս Եւզովիացին եւ վերջապէս Մխիթարեան Միաբանութեան տարեգիրքն եւ բաղնիքի միջին ու նոր այլ աղբիւրներ:

Բայց իբր վերջապէս կը յիշէ՝ Մխիթարայ Ս. Գրոց հրատարակութեան վերջը կցած հրաշալի դասանները: Քանի որ այս հասուածին իրականան առ այժմ (հո) ձեռքի տակ չունինք, օգտակար համարեցանք ամենուն մատչելի ընել այն կարեւոր հասուածն, թարգմանելով Վեր. Հեղինակին երկասիրութիւնէն, վասն զի այս հասուածիկը կը թիրեղացնէ այսօրուայէն Մխիթարայ միտքը, սիրտը, գործն ու նպատակը, եւ այս է միանգամայն ամէն հին եւ նոր Մխիթարեանց գրօշարքը:

«Պոչոս առաքեալ», կը գրէ Մխիթար. «Քրիստոսէ նզովուի կուգէր իւր եղբարց ու ազգականաց համար: Այս ըսել չէ թէ իւր ազգն աւելի կը սիրէր Ս. Երեմիայ, որուն սէրէն ոչ ոք կրնար բաժնել զինքը. բայց կուգէր միանգամայն ցոյց տալ այն սիրոյ մեծութիւնը, զոր ունէր իւր ազգին բարոյն համար: Եւ տնոր համար՝ թէպէս հալածուած՝ հոգևով մարմնով աշխատեցաւ եւ երբեք չյոգնեցաւ: Այսպէս ես ալ առաքելոյն հետեւիլ ուզելով, որչափ կրնամ, ցորչափ կենդանի եմ՝ կը ջննամ աշխատիլ ազգիս բարոյն ու հոգեւոր օգտակարութեան համար, թէեւ երբեմն անգոմարտի, եւ պիտի անգոմարտիմ ալ ազգիս մէկ կամ միւս անհատէն՝ հասարց ճշմարտութեան համար:

Անոր համար իրարու մէջ խորհողներն ու զիս դատողները գիտնան, որ թէպէտ ազգս եւ տնոր սիրոյն աշխատիլն կը սիրեմ, բայց այս չի տկարացնէր սրտիս մէջ՝ Հոռոմեական Ս. Եկեղեցւոյ ուղղափառ հաւատաց սէրը: Եւ փոխադարձաբար. թէպէտ եւ յամենայնի երեքարկած եմ՝ եւ պիտի երեքարկեմ ինք զինքս՝ Հոռոմայ Ս. Գահուն հնազանդութեանը՝ ըստ օրինակի Սրբոյն Գրիգորի մերոյ Ղուսաւորչի, սակայն այս չի նուազեցնէր սէրս եւ ցանկութիւնս՝ ազգիս բարոյն համար աշխատելու (թէպէտեւ կարելի է որ յոմանց անարգութիւմ այս Հնազանդութեան համար), էջ 24:

Ահա Մխիթարայ դարուս սկզբունքը:

Դառնանք հիմայ մեր երկասիրութեան:

Իբր ներածութիւն այս քանի մը էջերն նախագրելէ ետեւ՝ էջ 25 կը սկսի Մխիթարայ վարքը: Թեպէտ ծանօթ ըլլան կամ ոչ՝ պատմութեան գէպքերն, Վեր. Հեղինակն եղանակ մ'ունի աւելի եւս շահագրգռական դարձնելու պարզ ըսելքը, — համեմտելով զայն ժամանակակից հանգամանքներով: Այս Ա. Գլխոյն մէջ կը խօսի՝ ի Հայաստան նոյն ժամանակուան կրթութեան վիճակին վրայ, եւ յիշատակելէն ետքը՝ Մխիթարայ երկու բարեպաշտօն ուսուցչու հինելուն՝ Մանասէն ու Մարիամն, կը փակէ այս գլուխը՝ Մխիթարայ սարկաւազութեամբ: Եւ նուկ սարկաւազին՝ Մխիթարայ տնունու ու տայ ձեռնադրիւք Եպիսկոպոսն Ամանիա: — Մեզի համար հետաքրքրական էր իմանալ՝ առանձինն կերպով յիշուած, «dopo otto giorni di esercizi» (էջ 35) խօսքին վաւերական աղբիւրները, վասն զի ամբողջ գործին մէջ Մխիթարայ՝ Ս. Իգնատիոսի աշակերտաց հետեւելու նախա-սիրութիւնն՝ Հ. Մինաս իւր կենսագրականին կարմիր թելն ըսած է, թերեւս Մխիթարայ առաջին կրօնական ուսուցիչներուն Յիսուսեան ըլլալուն համար: Ըստ մեր գիտցածին ժամանակի տեւողութեան նկատմամբ՝ այլապէս կը պատրաստուէին յարեւելս Ս. Աստիճանաց...

Բայց անցնիմք:

Բ. Գլուխն (էջ 36) կը ներկայացնէ զՄխիթար իբր ձգտող կատարելութեան՝ աստանդական շրջաններով հետքը վանքէ վանք, այլեւայլ Եպիսկոպոսաց իրեն վերաբերութեամբ ցոյց տուած համակրութեան կամ հակակրութեան (Միջայէլ Եպ. էջ 48) հետեւանքը՝ չոս ալ առատ տեղեկութիւններով՝ մանաւանդ օտարներու համար, գիտցած է ճշիւտացնել գրածը՝ հինն ու նորն իրարու ընդհանրելով:

Աւանդական պատմութեան դէպքերու շատ հաւատարիմ է Հեղինակը, Օրին. ալ՝ այնքան նորագոյն բնութիւններէն ետքը, պէտք կ'ըլլայ՝ կարծենք, բարձու դիմաւոր և թաղէնոսի պատմութեանց, քիչ մը աւելի սահմանաւոր ընդունելութիւն շնորհել. „L'istituzione dei monasteri in Armenia rimonta fino all'apostolo S. Bartolomeo“ (Անդ) թերեւս միայն ըստ տնուան ընդունելի ըլլայ այսօր: Պէտք է՝ “Աղագապտուներէ” եւ այլեւայլ ուրիշ բանաստեղծական դիտումներ գրուածքներէ աղգուելով՝ պատմաբանական թելը կորուսանել, Բացայայտ ըսենք. Բարձրողմունի շայտատան գաւթ իսկ այսօր ապացուցման կարօտ է. ինչպէս նաեւ ապացուցման կարօտ է՝ մանաւանդ թէ սրբագրելի՝ Թ. Բիւզանդացոյ Գ. գարու մասնագիր եղած ըլլաւ զընցը (39), Գլխաւոր վաւերին Գ. գարու մէջ հաստատուած ըլլան եւն:

Հետաքրքրական է՝ շայտատանի վանքերուն վերայը Վեր. Հեղինակին գրածը, մանաւանդ էջ 41 վերջի հատուածն: Յիշատակաց արժանի է՝ կղերմէս ԺՎ. Քահանայապետին 1701ին իշխմանի կաթողիկոսին՝ Նահապետին գրած “եղբայրական եւ շատ գեղեցիկ նաւահալը”: Պժգանքը կը գործնէ մարդ աշքն՝ Աւետիկներէ (56), որուն հակառակմարտութեանց — վկայ Վեր. Հեղինակը — “բոլոր ստիպողին մասնակցութեան կողմէ” (56), երանելի ժամանակներ, որ տանուվրայ ըրած ուսարացուցած են ազգը... Ապահովպէս զոհ պիտի երթար այնպիսի հակառակութեանց Միխիթար, եթէ պիտի գրէին օգնութիւնն...:

Գ. Գլուխը կը տանի զՄիխիթար Հայկէպ, Կիպրոս, զարձեւել ի — Սերաստիա, Ս. Խաչ՝ հարձեւալ ու արհամարհեալ այս վերջին կայանին մէջ, Վերջապէս կը ձեռնադրուի քահանայ (78): Հոս թող խորամուխ ըլլան Միխիթարայ եւ անոր Որդուց գաղտնի թշնամիներ — տարբեր թշնամիներ՝ Զարուկներէ (78), որ յանգգանծ էր այլեւ Միխիթարայ գրքերը — (83) Antonius Beauvillier Յիսուսեանի, Josephus Կապուչինի եւ Ferdinandus Կարմեղականի՝ Միխիթարայ տուած գեղեցիկ ընծայման թղթին մէջ (71):

Միխիթար ի Կ.Պոլիս մօտ էր տննէ իւր բաղձանաց կատարուած վանք մը հաստատելու, եւ արդեամբ ալ կ'ունենայ իւր առաջին աշակերտներն՝ Յովհաննէս եւ Յովսէփ: Վերջապէս Մորեա կը փախի՝ ճարտարութեամբ մը խուսափելով Եփրեմներու եւ Աւետիկներու հնարած

թակարդներէն, որոնց մէջ միամտութեամբ ինկած էին Հ. Յակնթաններ (116):

Միխիթարայ Միարանութիւն ի Մորեա (Մորեո) ցոյց կու տայ մեզի Է. Գլուխը, ուր առ ժամանակ մը Էփրէ թշնամիներէն ապահոված՝ կը նեղուէր քառասունչի, բայց հնարկմաց ու խոհեմազարդ Հիմնադիրն՝ չարիքն արմատաւոր կարելու համար՝ իւր երկու սիրելիներն կը զրկէ Հոռով կղերմէս ԺՎ. Քահանայապետին, որ ծանցուտ անմիջապէս խայտառակ դարձանակները... Հետաքրքրուողներ թող կարգան նոր մեքենայութիւններն՝ Հ. Միխիթար երկին մէջ (127), Հակառակութեանց հուրը կը ըրմէր զՄիխիթար, որ Աստուծոյ մասը կը տննէր յայտմ, մանաւանդ կը զգար թէ երբ նեղութիւնն կ'առաւելուէր, երկնային օգնութիւնն ալ առ գուր պատրաստ էր: Գիտուած մեքենայութեանց ճիշդ հակառակն կ'իրագործուէր: Ս. Գահլի կ'հաստատէր Միխիթարայ Սահմանադրութիւնը...:

Յանկարծ ուրիշ վարագործ մը կը բանայ Թ. Գլուխը՝ Հ. Միխիթար: Տէր Կաթողապոս մարտիրոսութիւնն՝ իւր ծանօթ սրտաձիկի մարմամբութիւններովն կը գրաւէ զբերին 146—173 էջերը: Միխիթար Տէր Ամփոստայ կրօնակիցն, քիչ մնաց պիտի ըլլար եւ երանելի բախտակիցը: Արտասուելի դէպքեր, աղաւաղելի կուրութիւններ, զորոնք միշտ ծանկել յարմարագոյն համարած են Միխիթարայ հին եւ նոր որդիքը, վասն զի այն գարշ արեան խանձը՝ “Եղբայր եւ քիչ մեքենայ արտաբերելը շատ պիտի գոռարացներ, մանաւանդ թէ անհնարին պիտի գարձներ... եւ սակայն այս լուրսեան փոխարէն՝ երբ եփրեմներ, Յովհաննէսներ, Աւետիկներ՝ երբեմն երբեմն իրենց (Եփրէմ) գիմակը ցոյց կու տան լրագրութեան մէջ, մեքենայ ցաւեր պարզապէս հայ պատմագրութեան թղթին վրայ գործածուած ոչ թէ միայն ծուռ, այլ կամակոր քանակներուն համար...: Բայց ձգենք այս վարագործը, հետեւելու համար Միխիթարայ ի — Վենետիկ, ուր կը ստիպուի անցիլ՝ Վենետիկայ Հասարակապետութեան եւ թուրքաց միջեւ ծագած պատերազմին պատճառաւ:

Որչափ գիւրաւ կը գրէ մարդուս գրիլը, “Միխիթար ստիպուեցաւ թողուլ Մորեան եւ անցիլ ի Վենետիկ”, բայց քանի՞նչ գոռարուութեամբ կը գուշակէ ընթերցողն իրին ծանրութիւնն ու գոռարութիւնը, եթէ աշքին աղբէր չկարէ՝ յետին աղքատութիւնն այս առիւծաւ սիրտ Հայաստանցոյն, որ ցայժմայր միշտ ու միշտ

արգելքներու հանդիպեցաւ՝ իւր յառաջդիր նպատակին համեմու համար, այսինքն իւր սիրած ազգին համար մշտատեւ լուսաւորութեան կանխել մը վառել, հայ լեզուի մշտաբուռն ու անքամաքելի գեա մը պատրաստել, այս էր փափաքը՝ մշտնջենադնել այսպիսի նպատակ մը, նոյն իսկ մատրիոտութեան պատկէն զրկուիլն համբերութեամբ կրելով... Զաղթ թէ հասած կը կարծէր իւր նպատակին իրագործման, եւ ահա իւր շնչին ծալած ու շալկած ճամբայ կ'իյնար իրեններով... Էւսարտի մահահանգու մը այսչափ դժուարութեանց առջեւ շատոնց գասալիք եղած կ'ըլլար, բայց ոչ Մխիթար մը, որ առաքելի ու աստուածաբան հաստատմութեամբ մը կրցաւ «համբերել ի սպառ...» Կարելի է շաննել այս աստուածածնայ գործին մէջ աստուածային մասը՝ երբ մարդկօրէն ամէն յոյս կը կտրուի, իւր աշակերաններէն 4ը գերի իսկ կ'իյնան (190), բայց յետո կը գնուին եւ կը հասնին առ Մխիթար... ԺԱ. Գլխով այս սրտաճմլիկ դէպքերը կը նկարագրէ՝ բայց յոյժ ազդու գրող մը շնչնակը՝ Կարգալ անթաց աչքով Լատուծոյ ծառային զգացած ներքին տառապանքն՝ անհասարկ է, ոչ թէ իւր որդիներու համար միայն, այլ Մխիթարայ նկարագիրը ճանշնալու կարող ամէն բարեացակամէ՝ ըլլայ խռով, ըլլայ դրսէ...:

Եւ 194ով կը սկսի ԺԲ. Գլուխը՝ Եւ մըն է՝ կարծես, Լայ-Վենետ գրքէն։ Մանրամասն կը նկարագրուի հոս Վենետիկ, նոյն քաղաքին պատկանելի գաղթականութիւնն, Ս. Դաստաւանին, իտալիոյ քաղաքներուն մէջ Է. Ալիշանին գրած 24—25 եկեղեցիները։ Կը յիշուի Անտոն Սուրբան որ «անկոնքնի անուն մը թողած է ԺԶ. դարու առաջին մասին մէջ Վենետիկոյ Հասարակապետութեան տարեգրից մէջ» (212)։ Կը յիշուի հոն սպուած առաջին գիրքն՝ 1513ին, բայց Պատարագամատոյցը (Missale) կ'անուանուի։ Կը փակուի այս հետաքրքրական գլուխն՝ իսաւառուր վարդապետին բարձր իմացականութեան ու հանձարին արգիւնը՝ երկաթուղիներից շարքով (էջ 218)։ Վերջապէս 1707, Սեպտ. 8ին՝ կը հաստատուի Մխիթար Ս. Ղազար «սիրահար մեղով գեղածիտաղ առանձնութեան, շուրջանակի հանգարտութեան, հրաշազան հորիզոնին, գեղանկար համայնապատկերին, աղբիական ծովուն այն խորհրդական միմունքն» (223)։ Մեծաւ դժուարութեամբ հրմունքն ստացաւ Մխիթար հոն հաստատուելու, առանց գուշակել կարենալու որ սպագային,

այսինքն 1833ին այն կղզին պիտի դառնար Միաբանութեան ստացուածքն (225), Բայց մինչեւ այս խաղաղութեան վայրն ալ հետապնդ հալածեցին զինքն իւր թաքուն թշնամիները, 1717ին հրաւեր կ'ընդունի Մխիթար ի Լատով՝ «Եկի, անսի, յաղթեցի, կընար ըսել Աստուծոյ ծառան» եթէ թոյլ տար իրեն իւր խնարհութիւնն, այնչափ արժան էր իրեն իւր հակառակամարտից անիրաւ սաղարնքն, բայց Մխիթարայ ժայռ-մաքին զարնուելով յետո մղուեցան ամէն մարաստանութիւնը, որ երբեմն երբեմն կը շարունակեն՝ ի մեծ ցնեղութիւն հակառակորդաց՝ վէտ վէտ ծփծփալ Մխիթարայ հոյակապ անուան ծովածիր համբաւին արանց վրայ...:

Այս խնդիրներով գրաւուած են ԺԳ. եւ ԺԵ. Գլուխներ։ Հոն կարգալու է՝ ոչ միայն Մխիթարայ քաջաւան դաստախանաւորութիւնն, այլ եւ իրեն պաշտպաններու գրուածութիւնները

Հետեւեալ գլուխները կը խօսին Մխիթարայ Միաբանութեան կազմակերպութեան, կողման, վարչութեան, ու հոգեւորական ու գրական գործունէութեան, բայց այնչափ, որչափ կարեւոր էր Մխիթարայ հաստատութեան շինարարին վրայ լոյս սփռելու այս տողերով։ Վերջապէս 369 էջէն կը պատմէ Հեղինակը՝ Մխիթարայ կեանքին մեղադրքը, մահը, թաղումը եւ կը փակէ այս վերջին գլուխը՝ այս պատուական երկաթուղիներն պատմելով Մխիթարայ նշանակելի քանի մը հատը

Կըսած է գրքին՝ Մխիթար Աբրահամ «Երանացոյցման եւ ծառայ Լատուծոյ կողմունքն դասավարութիւնը»:

Կը փակենք գրքը՝ Օտարականներու՝ ամբոյի գաղափար մը կու տայ ՎԵր. Հեղինակը՝ Մխիթարան Միաբանութեան շինարարին անձին, առաքելութեանց ու գործունէութեան վրայը։ Թէ ինչ ջնքմ զգածմամբ գրուած է այս գիրքը համոզուելու համար՝ պէտք է աչքէ անցնել։ Պարզ մասնախօսականն մը աւելի տեղեկութիւն չի կընար պահանջուիլ։ Մենք միայն շնորհակալութիւն ունինք Վ. Է. Միասայ այս գեղեցիկ գործին համար, եւ ամենայնի զգածակից ենք իրեն՝ մեր ալ Հիմնագրին այս գովաբանութեանց մէջ։ Բաւական գրած է ՎԵր. Կենսագիրն, բայց տարակարծիքներու ալ՝ այս «Մեծ Մարգարէ» արժանիքը ճանչննելու շափ բաւականն, կը տարակուսիմք, վստահ չլինիմք եւ իւր գործն ըմբռնել զազոյն՝ բոլորովին

չեզոք հողի վրայ կենալու է, քե՛ն որդիներէն մնա՛ ինչպէս է Վեր. Հեղինակը, իւր Հօր եւ — այսպիսի Հօր — վարըլ գործու ատեն շերմաւորու ու եռանդաւորութիւնը մը ցոյց կու տայ, այս բնական է. բայց տարակարծիքն էլ համոզուելու է, որ Հ. Միխայիլի գրեցած է շատ տեղ զսպիլ իւր զգածմունքն՝ բաւական ըսելու, եւ ոչ աւելին, իրան ու արդարն գրելու, բայց ոչ կեղակարծին ու չափազանցեալը: Եւ մենք — եղբայրակիցքս ու Միխայիլի որդիքս, նոյն զգածմամբ կը կարգանք այս գիրքը: Պիտի մաշկմէնք որ այլ եւս հասած նկատուելու ժամանակը, եւ շատ մը շրջանակներ, որոնց համար Միխայիլի կեանքին ու գործին ներշնչութիւնը անսոսկաբար մոտեցնէ՝ անանցանելի խաթմբի ու խոշոր արգելափակ կը փակելին, աւելի յստակատես ըլլային. եւ 200 տարիներէն աւելի տեւող այս կեանքը համոզէր այսպիսիները՝ այս Մեծ Մարգուկ կեանքին, գործոց եւ թողած ժառանգութեան վրայ այսպէս նայելու, այսպէս խօսելու եւ Միխայիլի անկէն մը վրայ իւր Միխայիլի որդի նայելին անկէն, անկողնակալ ու բարեացակամ շահագործութեամբ: Այս տուղերս գրողը զայս կը պահանջէ մէկ թէ ի պատիւ Միխայիլի Միխայիլի կեանքն եւեթ, այլ մանաւանդ ի յարգանս այն Մեծ Հիմնագիրն, զոր կը յուսանք ոչ այլ եւս շատ երկար ժամանակէն ցոյց տալ մեր որդից ու թիռանց ոչ թէ միայն երկու գլխաւոր Մայր-Վանքերու խորաններու վրայ, այլ բովանդակ կամողիկէ աշխարհի եկեղեցեաց խորաններու վրայ: ԶՄիխայիլի միայն իւր գիտական հայ Հիմնագիր ճանցող եւրոպացիներ, Վեր. Հ. Միխայիլի սոյն գործով պիտի ճանչնան այս գիտական հայ Հիմնագիրն անձին վրայ նաեւ սրբակեաց առաքելին եւ հայաբնակ «Երանան Բարձրելոյն»:

Նսպաց, 17 Մայիս 1914:

Հ. ԳԱՐՈՒՆԷԼ Ժ. Վ. ՄԵՆԷՆԴԵՐԵՆ

JOHANNISSIAN HAIK: Das literarische Porträt der Armenier bei ihren Historikern vom 6. bis 8. Jahrh. n. Chr. (Inaugural-Dissertation.) Röttha b. Leipzig 1912, 8°, V+289.

Հին լեզուի մեր մատենագրութիւնը՝ բանասիրութեան շնորհիւ քիչ թէ շատ ուշագրութեան առարկայ եղած է եւ է տակաւին, բայց այդ մատենագրութիւնը թէ բովանդակ հայ ժողովուրդը շահագրգռէ՝ ազգի լեզու իրեն յատուկ ազգեցութիւնն ունենայ իւր կրթու-

թեան ազգակ մը՝ այսպիսի չէ գծախառնար մեր հին մատենագրութիւնը, ինչպէս եղած են Յունաց եւ Լատինաց «դասականներ» Մեղադրելին՝ տարակոյտ չկայ, մեղադրելին պարագաներն են, բան մենք ժողովուրդս: Գոյնը բացառութեամբ մեզի հասած գործերը զուրկ են դասականի յատուկ — ինչպէս գրականութեան մէջ կը հասկնանք — յատկանշներէ: Ուստի եւ բառին խստագոյն իմաստով՝ ժողովուրդեան կեանքին համար անոնք մեծաւ գործերն են: Ի հարկէ անկէն կրնայ ժողովուրդը բարոյական վեճ գաղափարներ, սկզբունքներ քաղել, որոնք իրենց արժեքին մէջ չեն հինար բնու եւ չեն մեռնիր, բայց նոյն իսկ այդ ընձեռած տարրերը կը բաղձար ձեւի կողմանէ ալ ազնիւ ու վեճական, Գրական գործք մը՝ պէտք է որ գեղարուեստորէն ալ ծառայած ըլլայ, եթէ կուզուի որ ոչ միայն մեզի համար կրթիչ դառնայ, այլ միեւնոյն ժամանակ ընթերցողին ոգիքը (Gemüt) զուարթացնէ, գրաւեւ եւ խանդավառէ: Այն ատեն միայն ժողովուրդը, որ բանասէր չէ՝ բայց գրասէր միշտ՝ այն ատեն սիրով կը կարգայ, կարգալով՝ մեծամեծ գաղափարներու կ'ընտելանայ ազնիւ բարբեր կը սորվի եւ իր ազգին արդեւնաւոր անհատները սիրելու սուրբ օրէնքը ստանէ մէջ կը գրողմէ, վերջապէս կը գրգռի արգասուրդի շատ մասնաւոր. այս չէ՝ ճշգրիտ նպատակը գրականութեան:

Պ. Յովհաննիսեան բարեբախտ գաղափարն ունեցեր է մեր մեծաւ ըսած հին մատենագրութեան՝ չափով մը կենդանութիւն տալ. փորձած է պատմական գրքերու մէջնի մի ժողովել նկարագրութիւններն այն անձնաւորութիւններու, որոնց մասին մեր պատմագիրները, սկսեալ Եր. Գարեթին մինչեւ Ըր. Գար, իրենց պատմութեանց մէջ ցրել կամ միատեղ խոսած են: Գրական ճիւղի վերաբերեալ այս աշխատասիրութիւնը նորութիւն մըն է, ուշիմութեան արդիւնք մը, որ արժանապէս կը պատկէ ուսումնասիրող Յովհաննիսեանի ճիգերը:

Ձանցնել համառօտակի գաղափար մը կազմել գործերն մարդուութեանը: Գրքին առաջին մասին մէջ (1—73) գեղեցիկ կերպով ամփոփած է՝ ազգին, երկրին եւ ժողովուրդեան հայող առասպելախոսական, հնախոսական, պատմական, լեզուաբանական եւ մարդաբանական հարցերու մէջ՝ բանասիրութեան արդիւնքները, հայ եւ օտար գիտնականներու ձեռնօք: Առանձին գլուխ մը նուիրած է Ոսկեգարեան շրջանին (27—44): Ասոր յաջորդող էրբուռն